

Serdar Korucu – Emre Can Dağlıoğlu: “Gayrimüslimlerin Hepsini Mahvedecek miyiz?”

Posted on 24/06/2019

15 Mayıs 1919’da Yunanistan Krallığı ordusunun İzmir’e yaptığı çıkartmayla başlayan “Türk-Yunan Savaşı,” 9 Eylül 1922’de Kemalist güçlerinin yaklaşık üç buçuk yıl önce terk ettikleri şehre girmesiyle sona erdi.

Bu savaşın ardından nihai barış ise 24 Temmuz 1923’te Lozan’da imzalanan anlaşmayla sağlanmış oldu. Türk tarafı için sıra, bu zaferin tadını çıkarmaya gelmişti. Anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra, 13 Ağustos 1923’de, savaşın muzaffer komutanı Mustafa Kemal Paşa, büyük tezahüratlar eşliğinde kürsüye davet edildi.

Konuşması, dört yıldır süren mücadelenin özeti idi. Müstakbel cumhurbaşkanı, cephelerde kazandığı başarıları sıralarken, şu cümleye de yer verdi:

“Şimalde Karadeniz’in en güzel ve en zengin sahilleri üzerinde tesis edilmek istenilen Pontus Hükümeti taraftarları ile beraber tamamen bertaraf edilmiştir.”

Alkışlarla kesilen bu cümle, o gün Meclis’i dolduran mebuslar için Birinci Dünya Savaşı’ndan beri süregelen bir sorunun çözülmesi anlamına geliyordu. Dönemin İttihatçı hükümeti, güvenlik tehdidi olarak gördüğü Pontus Rumlarını, 1916’da Batı Karadeniz’den iç bölgelere sürmüştü.

Savaşın ardından bölgeye geri dönen Rumları bekleyen katliam tehlikesine bulunan çözüm

ise Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in bölgeye ordu müfettişi olarak gönderilmesi olmuştu. Ancak Paşa'nın bölgeye gelişi bölgedeki Rumların sorunlarını çözmeyecek, aksine daha da kötüleştirecekti.

Zira Paşa, İstanbul'a esas sorunun silahlı Rum grupları ve güttükleri siyasi gayelerinden kaynaklandığını raporlayacaktı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki başta Topal Osman olmak üzere silahlı Müslüman grupların liderleriyle görüşerek, Rumlara uyguladıkları şiddeti teşvik ettiği iddia edilecekti.

IX. Ordu Müfettişi bir Osmanlı zabiti olarak başladığı süreci "Milli Kurtuluş Hareketi"nin lideri olarak devam ettiren Paşa, daha sonra Nutuk'ta Pontus bölgesindeki karışıklığı bastırmanın, Anadolu'nun batısında verilen savaşın bir parçası olduğunu, hatta ondan bile önemli olduğunu belirtecekti.

Nihayetinde, Türk tarafınca büyük önem atfedilen bu "güvenlik tehdidi" ile başa çıkmak için alınan tedbirler, İttihatçı hükümetin "Ermeni meselesinin tasfiyesi" için uyguladıklarına çok benzer olacak ve mesele 300 binin üzerinde Rum'un bölgedeki varlığına son verilen bir soykırımla sonuçlanacaktı.

Ancak kritik dönüm noktalarındaki önemine ve şiddetin büyüklüğüne rağmen, Pontus Soykırımı tarihyazımında şimdiye kadar nadiren ele alındı ve bir anlamda unutuldu.

Üzerinden 99 yıl geçse de, meseleyi devlet perspektifinden ele alan araştırmalar dışında Türkçe kaynakları odağına alan bütünlüklü çalışmaların sayısı bir hayli az.

Halbuki, bu mesele, 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Birinci Meclis'in gündemini ciddi anlamda meşgul etmişti. Tamer Çilingir, Ahmet Demirel ve Sait Çetinoğlu gibi araştırmacıların çalışmalarında değindikleri bu açık ve gizli meclis celseleri, soykırımın siyasi, askeri, ekonomik ve trajik veçheleri ve dönemin aktörlerinin bakış açılarını gözler

önüne sermek hususunda büyük öneme sahip.

Bu sebeple, anma günü 19 Mayıs olarak kabul edilen bu soykırımın 99. yıldönümünde söz konusu Meclis zabıtlarına daha yakından bakmak istedik.

Soykırım sürecinde neler oldu?

Birinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz bölgesinde Rumların “güvenlik sorunu” olarak görülerek sürülmesi, savaşın sonunda Osmanlı’nın nihai yenilgisi ve Kasım 1918’de İttihatçı hükümetin üst düzey yetkililerinin ülkeyi terk etmesi sonrası Rumların bölgeye geri dönmeleriyle de değişmedi.

Kasım 1918’den itibaren, özellikle Bafra civarında Rumların silahlanması ve Yunan Ordusu’nun Karadeniz’e çıkarma yapma ihtimaline karşı, bölgede görevli IX. Ordu ve III. Kolordu, Osmanlı Başkumandanlığı’nı sürekli bilgilendirmiş, İstanbul’dan istihbari bilgiler ve ilave kuvvetlerin bölgeye sevkini talep etmişti.

Bölgedeki Müslüman silahlı grupların Rumlara yönelen katliam tehdidine karşı, Britanya Ordusu Samsun’a 300 kişilik bir kuvvet çıkardı ve ardından Mustafa Kemal Paşa bölgeyi meselenin çözümü olarak bölgeye müfettiş sıfatıyla gönderildi.

Bölgeden gönderdiği raporlarda Müslüman çetelerin kendilerini Rum grupların faaliyetlerine karşı savunmak için kurulduğunu belirten Paşa’nın görüşü öncülü olan İttihatçılardan farklı değildi.

Bu çerçevede, Müslüman silahlı grupların yanı sıra, 1919 yılında Pontus’ta jandarma birlikleri, XV. Tümen ve V. Kafkas Tümeni’nden birkaç alay görevlendirilirken, Türk tarafına göre asayiş bir türlü sağlanamayacaktı.

Nisan 1920'de Ankara Hükümeti'nin kurulmasının ardından da Pontus'taki "güvenlik tehdidi" için Sivas'ta bulunan III. Kolordu'nun mevcut kuvvetlerinin bölgeye sevki çözüm olarak görüldü.

Bu askeri tedbirleri, hukuki önlemler izledi ve 18 Eylül 1920'de diğer altı mahkemeyeyle birlikte olağanüstü yetkilerle kurulan Sivas İstiklal Mahkemesi, çoğunlukla Amasya merkezli çalışarak (bu yüzden bazı resmi kayıtlarda Amasya İstiklal Mahkemesi olarak geçer), 15 Mart 1921 tarihine kadar "Pontus meselesi"yle ilgili yargılamalar yaptı.

Merkez Ordusu kuruluyor

Aynı zamanda, Ankara hükümeti, Kasım 1920'de Samsun'daki Yunanistan vatandaşı Rumları sınır dışı etti ve Rumca gazetelere yönelik çeşitli sansür tedbirleri aldı. Bu adımları, III. Kolordu'nun Rum grupların silahları toplama ve Hıristiyanları askere alma çabaları izledi, ancak mevcut kuvvetlerle bunların hızlıca başarılamayacağı düşünüldü.

Bu sebeple, "Pontus meselesi"nin hızlıca sonuca ulaşmasını sağlamak için 9 Aralık 1920'de Sakallı lakaplı Nurettin Paşa kumandanlığında Amasya merkezli Merkez Ordusu kuruldu. Bu adım, aynı zamanda bölgedeki Rum nüfusa yönelik topyekûn bir savaş ilanıydı.

Kurulduğunda 15 bine yakın askeri bulunan Merkez Ordusu öncelikle bölgedeki Rumları silah bırakmaya çağıran bir beyanname yayınlarak işe koyuldu. Ardından, 1920'nin sonunda Samsun'da Rumları isyana teşvik edebileceği düşünülen 75 Rum tutuklandı ve Sivas İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.

Şubat 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki "Pontus meselesi"nin bahar gelmeden çözüme ulaştırılması için, bu tür tutuklamalara devam etme emrini verdi.

Zaten tutuklamalar, 12 Şubat'ta Merzifon Amerikan Koleji hocalarından Zeki Bey'in şüpheli biçimde öldürülmesi üzerine Merzifon Amerikan Koleji, Amerikan Hastanesi ve Samsun Rum Metropolitliği baskınlarıyla birlikte bölgedeki episkoposlara ve Rum ileri gelenlerine uzanarak sürecekti.

Çoğu bu baskınlarda elde edilen belgelerden oluşan Pontus Meselesi kitabı, "Pontus Rumlarının amaçlarını, çalışma şekillerini, işledikleri cinayetleri, yaptıkları zulüm ve haksızlıkları" konusunda barış görüşmelerinde Türk tezlerini duyurmak amacıyla 1922 yılında TBMM Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumisi tarafından yayınlandı ve 1923 yılında Fransızcaya çevrildi.

Yine Şubat ayında, bölgedeki Rumların silahlarının toplanması amacıyla askeri hareket başlatılırken, diğer yandan, Mart 1921'de Havza, Merzifon, Tokat, Çorum, Sivas ve Samsun'da yaklaşık 1500 gayrimüslim erkek, bu ordu bünyesinde kurulan amele taburlarına alındı ve taburlar nihayetinde Anadolu içlerine sevk edildi.

Baharın gelmesiyle birlikte, özellikle Nebiyan bölgesine ikinci askeri hareket başlatılarak, "Rumları bir daha eşkıyalığa kalkışmamak üzere terbiye ve eşkıya sığınağı olan köyleri tahrip etmek" emredildi ve harekate katılan subaylar ve erlerden "faaliyetlerinde çok şiddetli davranmaları" istendi.

Tehcir başlıyor

Bu harekate karşı bölge Rumlarının direnişe geçmesi sebebiyle, Nurettin Paşa, Nebiyan ve civarındaki Rumların tehcirini gündeme getirdi. Samsun Mutasarrıflığı'nın fikri ise bölgedeki tüm Rum köylerinin nüfusunun Anadolu'da çoğunluğu oluşturmayacakları şekilde sürülmesi ve boşalttıkları köylere Türklerin yerleştirilmesiydi.

Mayıs 1921’de, Batı Cephesi’nde Yunan kuvvetlerinin hızla ilerlemesi ve Karadeniz’e asker çıkarması ihtimaline karşı, Dahiliye Vekaleti nezdinde kabul gören tehcir fikri, 9 Haziran’da Yunan donanmasının İnebolu’yu bombalaması üzerine, 12 Haziran 1921’de sahildeki 15-50 yaşlarındaki Rumların iç kısımlara tehciri kararı alınmasıyla hayata geçirildi.

Bu karar, 16 Haziran’da Merkez Ordusu’na bildirilerek uygulamaya konur. Temmuz 1921’de, tehcir bölgesinin kapsamı genişletilirken, tüm Karadeniz bölgesi 12 Haziran 1921 tarihinden itibaren savaş bölgesi ilan edildi. Anadolu içlerine sevk edilen Rumlar, özellikle Topal Osman ve Şaki Ali’nin liderliğindeki milisler tarafından öldürüldü.

Samsun’un Müslüman eşrafının bu katliamlardan doğan şikayeti üzerine ve Yunan güçlerinin bölgeye müdahalesinden duyulan endişe sebebiyle Temmuz ayında Samsun’da tehcir kararı askıya alındı; diğer bölgelerde de Sakarya Meydan Muharebesi’ne hazırlık için Merkez Ordusu’ndan Batı Cephesi’ne asker kaydırılmasından dolayı Rumların sevki yavaşlatıldı.

Ancak Eylül 1921’de Türk güçlerinin Sakarya’da savaşı kazanmasının ardından, tüm bölgelerdeki tehcirler hızlandı. Nurettin Paşa’nın emriyle, Dahiliye Vekaleti’nin bölgeye gönderdiği 25 Haziran 1921 tarihli tehcir emrinde uygun görmediği “kadınlar ve çocukların iç bölgelere sevki” de yapıldı ve yetkili makamlar bu duruma tepki göstermedi.

Ege, Marmara ve hatta Konya’dan gönderilen Rum ve Ermeni kabilelerle birlikte, Pontuslu Rumlar da Sivas’a ve oradan Van, Bitlis, Harput, Erzurum veya Diyarbakır’a gönderildi.

Near East Relief’in Harput Amerikan Hastanesi Direktörü Mark Ward’un yazdıklarına göre, 1922 yılının başına kadar süren tehcir sırasında, Rum kabileler, sıklıkla yolda saldırıya uğradı veya açlıktan, soğuktan veya tifüsten kırıldılar.

Tehcir kararına karşı direniş göstererek dağlık bölgelerdeki silahlı gruplara katılmaya

başlayan Rumların sayısı sürekli artarken, buna karşılık, Ağustos 1921'de bölgede bu kez Samsun İstiklal Mahkemesi göreve başladı ve Merkez Ordusu'nun Rumlara yönelik askeri hareketleri hız kazandı.

Bu sırada, Meclis, Nurettin Paşa'nın aynı dönemde Koçgiri'de patlak veren isyana karşı uyguladığı şiddeti göz ardı etmedi ve uzun tartışmalar sonucu Nurettin Paşa, kanunsuz uygulamaları sebebiyle 3 Kasım 1921'de görevden alındı.

8 Şubat 1922 tarihinde Merkez Ordusu da lağvedilirken, bu dönemde Meclis'in Nurettin Paşa'yı yargılama girişimleri Mustafa Kemal'in çabasıyla akim bırakıldı.

Soykırım devam ediyor

Soykırım devam ediyor

Ancak Pontus Soykırımı, bu tarihten sonra da Dahiliye Vekaleti'ne bağlı X. Fırka yönetiminde hız kesmeden devam eder. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in 14 Şubat 1922'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan beyannamesinin ardından 18 Şubat'ta yeni bir askeri hareket başlatıldı.

Eylül 1922'de Türk güçlerinin nihai zaferleriyle savaşın nihayete ermesine rağmen, Pontus'a yönelik askeri hareket şiddeti giderek azalsa da Şubat 1923'e kadar devam etti.

Nihayetinde, Mustafa Kemal Paşa, "Pontus ve Samsun havalisinde son zamanlarda neticeye ulaştığını, muvaffak olduğunu, hiçbir vukuatın kalmadığını hatta Rum teşkilatının çürüyüp dağıldığını" belirttiği sözleriyle askeri hareket sona ererken, bölgede kalan Hıristiyan Rumlar da Türk-Yunan Mübadelesi'yle birlikte Türkiye'den çıkarıldı.

Böylece, "Pontus meselesi," Karadeniz bölgesinin yüzyıllardır parçası olan bir medeniyetin

yok edilmesiyle son bulmuş oldu.

Araştırmacı Tamer Çilingir'e göre, 1914'ten Mübadele'ye kadar toplamda 353 bin Pontuslu Rum katledildi. Türk arşiv belgelerine göre ise 1921'in başı ile Şubat 1923 arasında yapılan askeri harekatlarda 11 bin 198 Rum öldürüldü.

Ayrıca Merkez Ordusu kayıtlarına göre, Haziran-Aralık 1921 tarihleri arasında Samsun, Amasya, Sivas, Ordu, Tokat, Çorum, Sinop ve Giresun'dan yaklaşık 59 bin Rum tehcir edildi.

Bunun yanı sıra, Sivas İstiklal Mahkemesi, toplamda 454 Rum'a "Pontusçuluk"la ilgili çeşitli suçlardan ötürü cezalar verirken, bu cezaların 122'si idamdı.

Daha sonra görev yapan Samsun İstiklal Mahkemesi'nce ise 10 Ekim 1921 tarihine kadar "Pontus meselesi"nden ötürü üçü Müslüman 177 kişi idam edildi.

Yine bu "suç" kapsamında, 74 kişiye gıyaben idam, 10 kişiye kürek, iki kişiye hapis cezası verildi. Ayrıca, 34 kişi de şüpheli oldukları gerekçesiyle sürgün edildi. Söz konusu mahkemelerle ilgili daha geniş bilgi, ancak TBMM'de İstiklal Mahkemeleri Arşivi'nin açılmasıyla elde edilebilecektir.

Birinci Meclis'te Pontus tartışmaları

23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Birinci Meclis'te "Pontus meselesi" açıldıktan bir gün sonra gündeme geldi. Amaç, hem bölgesel olarak 'Pontus Meselesi' için, hem de genel anlamda Anadolu'daki cepheler için merkezi ordunun önemini vurgulamaktı.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden o güne kadar geçen süredeki siyasi durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Atina ve İstanbul'daki komiteler tarafından yönetilen Pontus hükümetinin Karadeniz sahili ve Amasya ile Tokat'ın kuzeyinde hakim olma hedefinde olduğunu ve buna karşı bölgesel tedbirler alındığını anlattı.

Paşa, Pontus bölgesindeki teşkilatlanmanın başarılı olduğunu belirtmesine rağmen, merkezi bir ordu kurulmasının aciliyetinin altını çiziyordu.

Bu konuşmadan üç gün sonra, eski Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, Pontus'taki Kuvayi Milliye teşekküllerinin nefsi müdafaa hareketleri olduğunu belirtecek; ancak bazı yerlerde millete fenalıklar yaptıklarını ve keyfi hareket ettiklerini eleştirerek, merkezi ordu güçlerinin önemini vurgulayacaktı.

Bu konuşmadan sonra, "Pontus meselesi," Mart 1921'e kadar birkaç kez Meclis kürsüsünde yer bulmasına rağmen, konu bu tarihe kadar özellikle mesele olmayacaktı. 19 Mart 1921'de Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, Merkez Ordusu'nun Samsun civarında Rum çetelerine karşı takibata başladığını açıklarken, Pontus'taki Rumların hepsinin Karadeniz sahilindeki hayata kastetmek ve milli mevcudiyeti yıkmak istediklerini vurguladı.

Mustafa Necati Bey'e göre, bu hareketin ileri gelenleri faaliyete geçmeden yakalanamamışsa da, şimdi çoğu tutuklanmış ve "İrlanda'da milyonlarca İrlandalıyı kesmek isteyen İngilizler gibi" değil, muntazam bir şekilde başarılı bir operasyon yürütülmüştü.

Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey ve Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Bey, bu hususta bazı itirazlar dile getirmelerine rağmen, mesele üzerine uzun bir tartışma yapılmadı. Aynı şekilde, hükümet içinde Pontuslu Rumlara yönelik tehcir tartışmaları sürerken, Maraş Mebusu Hasib Bey'in Mayıs ve Haziran aylarında meseleye ilişkin tavrı Meclis'te okunmadı ve konu hızlıca kapatıldı.

"Öldürmek tavsiye olunursa bunu biz yapamayız"

8 Ağustos 1921 tarihli gizli celsede, Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, Rumların tehcirini Meclis gündemine taşıdı ve tehcirin ertelenmesine karşı itirazlarını öne sürdü. İsmail Suphi

Bey'e bu konuda cevap Mustafa Kemal Paşa'dan geldi.

Paşa, bu durumu Meclis'te o bölgede Rumlara karşı harp ilan etmek için lazım olan kuvvetin şu an için hazır olmadığıyla gerekçelendirdi ve grupları silahsızlandırmak için öldürmeye karşı olduğunu vurguladı:

“Mümkün olduğu yerlerde insanların elinden hiç olmazsa silâh alıp cepheye gidecek efrada vermek kadar tabii bir şey yoktur. Fakat şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, bu, imkân hasıl olan yerle de olur (...) Fakat silâhını alabilmek için vurmak lâzım gelirse, eğer silâhını almak için vurmak, öldürmek tavsiye olunuyorsa, bunu biz yapamayız.”

Ancak bölgedeki durum, Paşa'nın söylediğinin tam tersini göstermekteydi. Merkez Ordusu Nurettin Paşa'nın uyguladığı şiddet, 11 Ağustos 1921 tarihinde bu kez Koçgiri bağlamında gündeme gelecek ve Paşa, uygulamalarından ötürü sert bir biçimde eleştirilecekti.

Nurettin Paşa'nın ismi “Pontus Meselesi” bağlamında ilk defa 5 Ekim 1921 tarihli gizli celsede Lazistan Mebusları Ziya Hurşit ve Osman Bey tarafından bir istizahla (gensoru) Meclis kürsüsüne taşındı ve bu istizah, Meclis'te bu mesele üzerine ilk tartışmanın açılmasına sebep oldu.

Osman Bey, hükümet tarafından yapılan silah bırakma çağrısının ve verilen tehcir kararının gayet münasip olduğunu, ancak uygulamasında yetkisiz kişilerin karışmasıyla her yerde fenalıklar yaşandığını söyledi. Bu anlamda, Trabzon'da Rumların yaşadığı Atina (bugün Rize'nin Pazar ilçesi) kazasında bulunan silahlı grubun Rum din adamlarının da araya girmesiyle teslim olmaya razı olduğunu, fakat bu sırada birtakım çetelerin Atina'da katliam yaptığını, Rum kadınlara tecavüz ettiğini ve öldürdükleri çocukların cesetlerini sergilediklerini dile getirdi.

Bundan dolayı Atina'daki Rum erkekler, ailelerini geride bırakarak, dağa çıkıyor ve silahlı

gruplara katılıyordu. Böylece çevredeki Müslüman köylere de saldırılar başlamıştı.

Osman Bey, Samsun'da da erkeklerin tehcirinde suiistimaller yaşandığını, daha sonra Nurettin Paşa'nın Tehcir Kanunu'na aykırı şekilde kadınlar ve çocukları da bölgeden sürmek istediğini ve Samsun ahalisinden buna itiraz ederek tehcirin durdurulmasını sağlayan Belediye Reisi Nihat Bey ve Samsun Müftüsü'nün de aralarında bulunduğu 56 kişiye Paşa tarafından seyahat yasağı getirildiğini aktardı. Aynı şekilde, Nurettin Paşa'nın, tehcir uygulamasına itiraz eden Ordu Mutasarrıfı Faik Bey'i de Ordu'dan sürdüğünü belirtiyordu. Osman Bey, bu nedenlerle Nurettin Paşa'nın görevinden el çektirilmesini talep edecekti.

Aynı şekilde, Ziya Hurşit Bey de Nurettin Paşa'nın Koçgiri İsyanı hasebiyle Sivas'ı yaktığını ve şimdi de Karadeniz'i yakmak niyetinde olduğunu söylüyordu. Pontus'ta bir Rum devleti kurma amacıyla olan silahlı Rum grupların bulunduğunu belirten Ziya Hurşit, Nurettin Paşa'nın uygulamalarının bu grupları hedef almadığını, aksine bunları güçlendirdiğini dile getiriyordu.

Çünkü Nurettin Paşa, çeteleri Samsun'dan tehcir edilen ilk kafileye şehre altı saat mesafede saldırtmış, Samsun'un içinde Amerikalıların gözlerinin önünde katliam yaptırmıştı ve aynı şekilde, Amasya'daki Rumlar da öldürülmüştü.

Ziya Hurşit'e Canik Mebusu Nafiz Bey de katılarak, hükümeti bu konuda lakayt davranmak ve Nurettin Paşa'yı durdurmamakla suçluyordu. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in de Nurettin Paşa'nın akrabalarına görev verdiğini ve çete reislerine askeri rütbe vererek harekate kattığını söylemesi üzerine, Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, durumu araştıracağını belirterek, Nurettin Paşa'nın görevden alınması yönünde irade beyan ediyordu.

“Rumlar bir yilandır. Bu yılanların zehirleri kadınlardır”

Nihayetinde, hakkında “Koçgiri, Samsun ve sair yerlerde gayri mesul kuvvetler kullanmak, Pontusçu bir Rum’dan rüşvet almak, Rum sevki sırasında herkesin gözü önünde yağmacılık yaptırmak ve Pontusçuların dağlara çıkmasına meydan vererek, İslamları zarara uğratmak” suçlamaları olan Nurettin Paşa’nın görevine; Koçgiri İsyanı’na katılanları müzakereye açık olmalarına rağmen Topal Osman’a katlettilmesi ve Samsun’un ileri gelenlerine seyahat yasağı getirmesi sebebiyle Kasım 1921 tarihinde son verildi.

Nurettin Paşa, aynı zamanda yargılanmak için Ankara’ya çağrılırken, 22 Kasım 1921 tarihinde hakkındaki iddialara cevap verdiği telgraflar Meclis’te okundu. Nurettin Paşa, kendisine verilen yetkiler doğrultusunda hareket ettiğini ve suçlu olmadığını vurgularken, Samsun’da tuttuğu şehrin ileri gelenlerini “Rumlarla iş tutmak ve Yunanistan lehine propaganda yapmak”la suçladı.

Ayrıca, Nurettin Paşa, 30 Aralık 1921 ve 3 Ocak 1922 tarihli iki savunma yollayacak ve bunlar, 17 Ocak 1922 tarihinde Meclis’te yargılanmasının tartışıldığı celsede okunacaktı. Celse zaptına “bulunamadığı” notu düşülen söz konusu savunma, daha sonra Mustafa Balcıoğlu tarafından Meclis Arşivi’nde bulundu ve yayınlandı.

Paşa, Samsun’dan tehcir edilen kabileleri bölgedeki silahlı Rum grupların öldürdüğünü belirtiyor ve kanuna aykırı olarak kadınları tehcir etmesiyle ilgili şunu söylüyordu: “Bütün Rumlarda bir devlet mefkuresi vardır. Fikrimizce, memleketimizdeki Rumlar bir yilandır. Bu yılanların zehirleri kadınlardır.”

Nurettin Paşa’nın yargılanması, 16 ve 17 Ocak 1922’de Meclis’te tartışılrsa da, Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarlı çabası Meclis’i bu karardan vazgeçirdi.

Bu süre zarfında, 22 Ekim 1921’de İzmir Mebusu Sırrı Bey, Dahiliye Vekaleti’ne Anadolu’da

yapılan Pontus propagandasına dair ve Hariciye Vekaleti'ne Pontus propagandasına karşı belge yayınlanmasında fayda görüp görmediğine dair sual takrirleri verdi.

Sırrı Bey'in sualini 29 Aralık 1921'de açık celsede yanıtlayan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, Pontus'ta yapılan operasyona dahil önemli bilgiler sundu.

Merkez Ordusu'nun tehcirden önce yaptığı askeri hareketle, Nebiyan bölgesindeki 180-200 nüfuslu 50-60 silahlı grubun büyük ölçüde imha edildiğini ve kalanların da herhangi bir sorun yaratacak durumu kalmadığını belirtti.

Fethi Bey, bu kapsamda Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon, Amasya ve Tokat dahilindeki metropolitlikler ve okullara da baskın yapıldığını söyledi. Buna karşılık, silahlı Rum grupları binin üzerinde Müslümanı öldürmüştü.

“Bunlara merhamet besleyemem”

Merkez Ordusu'nun lağvedilmesinin ardından, Dahiliye Vekaleti'ne bağlı X. Fırka, Pontus'a yönelik askeri harekate devam ederken, “Pontus meselesi” tartışmaları Eylül 1922'ye kadar canlılığını korudu.

Açık celselerde genellikle ilgili Samsun İstiklal Mahkemesi'nce verilen cezalar onaylanırken, kapalı celselerde, daha sonra Meclis'teki İkinci Grup'u oluşturacak mebuslar, hükümeti “Pontus meselesi”ni etkin bir şekilde halledememekle eleştireceklerdi.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in 14 mebusla birlikte verdikleri 18 Mayıs 1922 tarihli ve Tokat Mebusları Rıfat ve Hamdi Beylerin 10 Haziran 1922 tarihli takrirleri Meclis'te böylesi bir tartışmaya yol açıyor ve Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, “Rumları yeniden milletin başına bela etmek”le suçlanıyordu.

Muhafız mebuslara göre, Fethi Bey, Pontus bölgesinde “esas tehlikeli olan kişileri” sürgünden muaf tutmuş, onlarla birlikte bölgedeki bazı Rum ve Ermeni kadınların İstanbul’a gitmelerine izin vermiş ve bu izin verilenler İstanbul’da Ankara Hükümeti aleyhine propaganda yapmıştı.

Buna cevaben, Dahiliye Vekili, tehcir edilenler arasında tedavi görmesi gerekenlerin kendilerine başvurduğunda, yereldeki yetkililere danışarak soruşturulduğunu ve iyi hali onaylanırsa, bu izinlerin verildiğini, aksini yaparak insanların hayatlarına kastetmeyi vicdanen kabul edemeyeceğini söyledi.

Ancak Ali Şükrü Bey, bu konuda aynı fikirde değildi: “Efendiler, hastalıktan geberseler bile zerre kadar müteessir olmam. Bizim bu tarafta Müslümanlar mahvolmaktadır. Efendiler, ben bu hiss-i insaniden mücerredim [yoksun]. Açık ve aleni olarak söylüyorum. Fakat Dahiliye Vekili Beyefendi ihtimal daha ziyade rakikükalptirler [yufka yürekli]. Bendenizde böyle bir kalp yoktur ve zannetmem ki, bu cinayati irtikâp edenlerin şeriki melaneti [kötülükte ortağı] olanlar nasıl bizi imha etmek istiyorlarsa bunlar da bizi imha etmek istiyorlar. Ben bunlara karşı hiss-i merhamet besleyemem efendim.”

Tartışmada Pontus’a yönelik hareketin başarısının sorgulanması üzerine, Fethi Bey, “asilerin tamamen imhasının birkaç ayda mümkün olamayacağını” belirtiyordu. Askeri hareketlerin bilançosunu da mebuslarla paylaşan Ali Fethi Bey, askerinin takibinden kaçmaya çalışan Rumların dağlık bölgelerde uzun süre ot ve yabancı pancarla beslendiklerini, teslim olduktan sonra Samsun’da Amerikan misyonerlerinin verdikleri sıcak yemekleri yiyenlerin günde 30-40’ının bu yüzden “telef olduğunu” aktarıyordu.

“Gayrimüslimlerin hepsini mahvedecek miyiz?”

Meclis’teki son uzun Pontus tartışması, 19 Ağustos 1922’de Malatya Mebusu Sıtkı Bey,

Tokat Mebusları Mustafa ve İzzet Beyler ile İzmir Mebusu Sırrı Bey'in meselenin halen güvenlik sorunu olarak varlığını sürdürdüğüne dair telgraflarının okunmasıyla yapıldı.

Dahiliye Vekili Ata Bey'in güncel durumu izah ettiği tartışmada, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Pontus'a yönelik hareketler için harcanan ve silahlı Rum grupların yol açtığı zararların toplamda 349 bin liraya mal olduğunu aktarıyordu.

Bölgede asayişin sağlanamadığını savunan muhalif mebuslar meselenin halli için yeniden olağanüstü yetkilerle donatılmış bir komutan atanmasını gündeme getirdi, ancak nihayetinde bu teklif kabul edilmedi.

Bu sırada, Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, askeri harekatta yeterince sertlik gösterilmediğini ve Malatya civarına sürülen Rumların hayatlarına kaldığı yerden devam etmelerini eleştirirken, Samsun ve çevresinden tehcir edilen 30 bin hane Rum'un Tokat ve Amasya arasında taarruza uğradığını da laf arasında belirtti.

Bu tartışmanın en dikkat çekici çıkışını ise Mersin Mebusu Salahattin Bey yaptı.

Salahattin Bey, Osmanlı'dan bu yana Hıristiyanlara dair izlenen siyasetin hatalı olduğunu hatırlattı ve bu siyaseti devam ettirmenin Hersek, Bulgaristan ve Girit gibi Pontus'un da kaybına yol açacağını belirtti.

Pontus'ta da bu imha siyasetinin yılanı ayağa kaldırdığını söyleyen Salahattin Bey, "Türkiye Hükümeti, kendisinin emri altında bulunan bilâtefrik [ayrım yapmaksızın] din ve cins ve mezhep ve bütün tebaanın hükümetidir" dedikten sonra, "Yoksa yalnız Müslümanların Hükümeti midir?" diye soruyordu.

Salahattin Bey, son olarak, Meclis'in öncelikle Pontus'ta yaşanan haksızlıkların sorumlularını bulmak gerektiğini ekler: "(...) bir Avrupa medeniyeti gibi bahri şeridin

kenarında bir hükümet-i adile ve muntazama kuracak bir millet mi olacağız, yoksa biz mıntıkamızda gayrimüslim olarak bir ferdi hariç bırakmayarak, gayrimüslim itibariyle hepsini mahvedecek bir insan kümesi miyiz? (...) İkincisinin yolunda yapılan bu fecayii sizin arzunuzla, rızanızla mıdır? Değilse bu arzunuz ve rızanız hilâfına bu hareketi kim yaptı?”

Ermeni Soykırımı Pontus’un neresinde?

Ermeni Soykırımı gibi Pontus Soykırımı’nın da önemli bir ayağı, bölgedeki Rum nüfusun güvenlik gerekçesiyle sorun yaratmayacakları bölgelere çoğunluk oluşturmamaları şeklinde “tehcir” edilmesiydi. Dolayısıyla, Meclis’te 1921-22’de Pontuslu Rumlara uygulanan tehcir gündeme geldiğinde bazı mebusların aklına henüz birkaç yıl önce yapılmış olan “Ermeni tehciri” geliyordu. 11 Şubat 1922’de, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, böyle bir karşılaştırma yapıyor ve “Ermeni tehciri”ni daha başarılı buluyordu: “Bir gaye için İttihat-ı Terakki’nin yaptığı icraatı ne kadar büyük olsa dahi katiyen kimse hissetmedi. Düşmanlarımız bile takdir ettiler.” Hüseyin Avni Bey, Rum tehcirinde Ankara Hükümeti adına iş yapanların usulsüzlükleri nedeniyle “Pontus meselesini halletme” fırsatının elden kaçırıldığını düşünüyordu: “Bizim icraatımız sıfır olduğu halde tehlike altında bulunan milyonlarca kardeşlerimizi düşünecek kadar bir maharet gösteremedik. Bunu yapanlar efendiler, bu fırsattan istifade ederek ya birisini soymak veyahut üç adam beş hafiyenin Hükümet aleti olmak yolunu tuttular. Bu fenalıkları bizim namımıza yaptılar. Efendiler, böyle olduğu halde hiçbir şey yapılamamıştır. Pontus yine uykuda yatıyor. Pontusçular için biliyorsunuz fırsat var idi. Fakat onlara bir icraat yapılamadı. Bilakis biz tazyik ederek memleketimizde asayişsizlik gösterdik.” Meclis’te hükümete yönelik bu yönde eleştirilere cevabı, 10 Haziran 1922’de Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, durumu Ermeni tehciriyle karşılaştırarak verecekti. Hasan Fehmi Bey’e göre, Pontuslu Rumlara Ermeni tehcirine şahitlik ettikleri için direniş gösteriyordu: “Ermeni tehciri yapıldığı vakitte memleketin dört tarafı muazzam ordularla çevrilmiş ve tehcirin ne demek olduğunu, bir milleti kaldırıp bir memlekette diğeri bir memlekete nakletmek ne demek olduğunu Ermeniler bilmediğinden

ve daha doğrusu tecrübesini görmedikleri için derhal inkıyat ettiler [boyun eğdiler] ve birden tatbik edilmişti. Pontus meselesini Heyeti Vekile karar verdiği vakitte ondan iki sene evvel Rumlar silahlanmış, dağlarda, kırlarda her türlü vesaiti ihzar etmiş [hazırlamış], biz müdafaa vaziyetinde bulunuyorduk. Yani diğer tehcirler gibi ani ve birden yapılacak bir vaziyette değildik.” Lazistan Mebusu Ziya Hürşit, 19 Ağustos 1922 tarihli celsede, hükümetin “Pontus ocağını tamamen söndürmeye muvafık olamadığını” söyleyecek ve uygulanan tehcirin başarılı olamadığını Ermeni tehcirini ima ederek eleştirecekti: “Binaenaleyh tehcir gayet acele ve hiçbir tecrübe görmeden, tecrübesiz olarak, adeta görmemişçesine yapılmıştır.”

Yazı ilk olarak Agos’un 18 Mayıs 2018 tarihli sayısında yayınlandı